

Zolja

časopis za kulturu, umetnost
i društvena pitanja
novi sad — godina XXXVI
cena 20 dinara

april '90. broj 374

govor u stokholmu

kamilo hoze sela

ИНВ. БР. 11445

Moj stari prijatelj i učielj Pio Baroha, koji govog poniznog službenika, slugu onog što, nikada nije dobio Nobelovu nagradu, zato što zahvaljujući njemu, može da se izrazi: za najiskra tačnosti ne obasja uvek duh pravednika, veče uživanje i pouku svih ljudi, književnost je imao je zidni sat čiji se krug krasio rečima punim mudrosti — zastrašujućom izrekom koja ne pokoravajući i slušajući samo potmulu i nepoznatu huku našeg sopstvenog kutka i našeg vremena.

Pišemo počev od samoće i govorim takođe počev od samoće. Mateo Aleman, u svom *Guzmanu de Alfarache*, i Fransis Bejkn, u svom *Of Solitude*, rekli su — skoro u istom pravcu i, danas, dok mi je jedno stopalo postavljeno u obilan napušten život iza mene a drugo smešteno u nadi, rećiuću vam nekoliko reči o izgovorenoj reči, i govoriću rado i, nadam se korisno, o slobodi i književnosti. Ne znam u kojem trenutku granica starosti zatva-

mišljenje etnologa, nije jako teško naći sasvim dovoljne autoritete koji u govor smeštaju konačan izvor ljudske prirode, ono što čini da smo različiti od ostalih životinja, u pogledu najboljega ili najgorega.

Mi smo različiti od životinja, a počev od Darvina, znamo da smo od njih potekli. Razvoj govora predstavlja, dakle, prvoredni aspekt koji ne možemo da zanemarimo. Filogeneza ljudske vrste podrazumeva razvojni proces za vreme kojeg se organi koji proizvode i identifikuju zvuke, kao i mozak koji im daje smisao, obrazuju u polaganom vremenu koje uključuje čak i rođenje čovečanstva. Nijedan od kasnijih fenomena, od *Cantar de Mio Cid* i od *Don Ki-*

tri brata

zoran đerić

Ljubimješij brate! Brate moj i stari ljubazniče, gospodar si mogeja imanja.
DOSITEJ

GRK

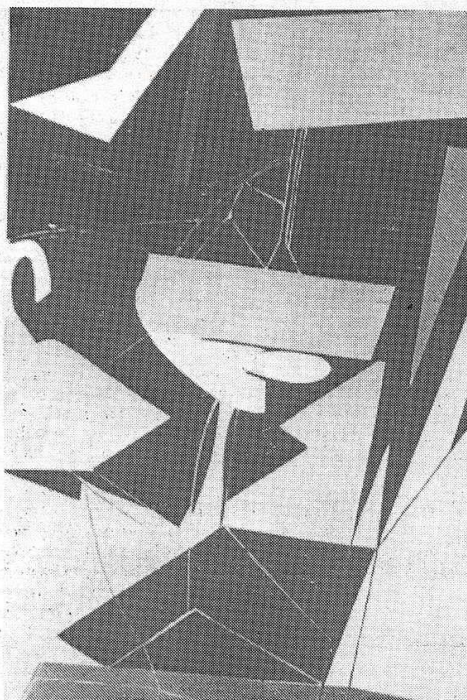
Mrzem se, sestrice.

JANI RICO, Pesma moje sestree

...Sestro, obećao sam ti narandžu, njenu koru rasparanu na zubu zmiije koja nas, verovao sam, čuva od bolesti i (strašno se plašim) zalazaka. Obećao sam ti taj sok (na jeziku, rupicu koja se većito napaja), okrepljenje a ne ludilo da nas drži za ruke...

...Upamtio sam, kasnije sam to i zapisao: *na stazi punoj cveća, sva providna i laka* moja sestra...
...Učio sam tvoje pokrete, ponavljao ih, podržavao. Nasledio sam probadanja na vrhovima prstiju, bez podrške u mraku, bez oslonca u vazduhu...
...Da bih te što pre našao, dodirnuo pre iščeznuća...
Jer ja ne osećam svoje telo bez blizine tvoga.
Jer ja ne prepoznajem svoju pesmu ako u njoj ne čujem i tvoj glas. Ipak, još uvek oklevaju moje ruke, groznice...

...Skupljam podatke koji će me zatrpiti, ugušiti, kao ono što nisam smeo da ti spustim u krilo. Mogu li sad da ti kažem.

ČEH

Otla me na svojim krilima zbilja nosi
kroz ovaj teški svet... S Otlom živim
u malom, dobrom braku...

KAFKA, u pismu M. Brodu

Svoju sestru Otlu Kafka obožava kao
sudenu...

Elijas Kaneti

FRANC KAFKA

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

10 stihova, po 10 slogova
za Kafkinu sestru Otiliju

Zoran Đerić

Strah, pa bunilo. Kamenom prekril
vene meduze. Osećanje
ugroženosti. Mesec u kotarici,
nesanici. Lakomom bogu:
na dar i sram. Ipak sanjam, znam:

tako se spasavam — težak je i
nežan, istovremeno, moj san —
venac oko moga vrata svijen,
ruke sestree ili jastuk samo
u kom se telo i ja skrivamo.

nastavak na str. 138

ra svoje branike ali, za svaki slučaj, skloniće — i pišem i govorim — sa, veruje, nekom spojnošću i skoro beskrajom rezignacijom. I uvek me u mojoj samoći prati izreka Pikasa, takode mog starog prijatelja i učitelja, po kojoj se bez velike samoće ne može stvoriti trajno delo. Prolazeći životom prerušen u ratnika, o samoći mogu da govorim bez zabune, i čak sa izvesnom zahvalnom i bolnom iluzijom.

Najveća nagrada koja se može dobiti jeste to da se nauči da se može govoriti, ispuštati artikulisane zvuke i izreći reči koje označavaju predmete, događaje i uzbuđenja.

Tadicionalno, filozofi su definisali čoveka uz pomoć bliskog roda i specifične razlike, iskrivljenih načina da se iskaže naša životinjska sudbina i poreklo razlika. Od Aristotelove »zoon politikon« do Dekartove »razumne duše«, takve su nezaobilazne oznake koje razlikuju ljudska bića od živine. No, i ma kakvo da je

hota do kvantne teorije, nije porediv po transcendentnosti sa onim što pretpostavlja čin da se po prvi put imenovalo najnosniji stvari. Pri svemu, tome, i iz očevidnih razloga, neću ovde raspravljati o razvoju govora u tom prvom i osnovnom smislu, nego u drugom smislu, možda drugorazrednom i slučajnom, ali relativno važnijem za nas koji smo rođeni u zajednici obdarenoj viševekovnim književnim-predanjem.

Po tako čuvenim etnolingvistima kao što je A. S. Dajamond, istorija jezika, svih jezika, kruži u sekvenci u kojoj rečenice, u svojim najudaljenijim izvorima, počinju time što su proste i primitivne, a vremenom završavaju time što se komplikuju, kako u svojoj sintaksi, tako i u semantičkom sadržaju koje su kadre da nam po-

nastavak na str. 160

KAMILO HOZE SELA: GOVOR U STOKHOLMU,

nastavak sa prve strane

nude. Ekstrapoliranjem istorijski dokazive tendencije, može se pretpostaviti da taj put ka složenosti prolazi takođe kroz početni trenutak, u kojem najvažniji komunikativni element počiva u glagolima, a zatim dospjeva u onu situaciju u kojoj imenice, pridevi i prilozici jesu elementi koji rečenici daju so i gustinu. Ako je ta teorija istinita, i ako pustimo našu maštu da luta, moglo bi da se smatra da je sasvim prva reč bila glagol u njegovoj najneposrednijoj i najhitnijoj upotrebi, to jest u imperativu.

PO KRATILU

Svakako, imperativ još uvek ima priličnu važnost u komunikaciji, i to je težak način, kojem do krajnosti valja posvetiti pažnju, jer on primovara da se do detalja poznaju pravila igre koja nisu uvek jednostavna. Loše smešten imperativ može da povuče rezultate tačno suprotne onome što se tražilo, pošto, prema trostrukoj razlici koju je Džon Langšon Ostin učinio slavnom (govor lokucije, ilokucije i perlokucije), govor perlokucije teži da izazove određeno ponašanje kod sagovornika. Ničemu ne služi narediti nešto ako se onaj kojem se obraćamo pretvara i, na kraju, čini samo ono što hoće.

Od »zoon politikon«-a do »razumne duše«, livade na kojima pase životinji i one na kojima peva čovek — ne uvek sasvim zvonkim glasom — bile su dovoljno razgraničavane.

U platonovskom *dijalogu* koji nosi njegovo ime, Kratil krije Heraklita u naborima svoje tunike. Ustima Hermogena, njegovog sagovornika, Demokrit, filosof punog i praznog, onaj je koji govori, i možda čak Protagora, antigeometar, kojeg je njegova bezbožnost navodila da tvrdi da je čovek mera svih stvari: onih koje jesu, ukoliko jesu, i onih koje nisu ukoliko nisu.

Kratil je bio obuzet problemom jezika, koji je isto toliko ono što jeste koliko i ono što nije, a ono na čemu se on zadržava, u svom prijatnom razgovoru sa Hermogenom jeste razmatranje toga. Kratil misli da je ime stvari prirodno vezano za stvari. Stvari se rađaju — ili su stvorene, ili otkrivene, ili izmišljene — i u njihovoj duši nastava, od početka, prikladno ime koje ih označava i razlikuje od drugih. Označitelj, čini se da on hoće da nam kaže, prvi je pojam koji se rađa u samom jajeću svake stvari. Izvan razumnih konteksta koji regulišu etimologije, pas je pas (u svim starim jezicima) počev od prvog psa, i zaista se čini da je ljubav ljubav, počev od prve ljubavi. Paradoksalna izvica misli Kratila, Heraklitovog lika-opreke, krije se u jedinstvu neodvojivih suprotnosti, u harmoniji protivnosti (dan i noć), u stalnom kretanju koje ponovo potvrđuje svoju suštinu — baš kao što to čine reči kao predmeti po sebi (nema psa bez mačke, ni ljubavi bez mržnje).

Hermogen, naprotiv, misli da su reči samo konvencije koje su ustanovili ljudi u razumnom cilju da se razumeju. Stvari izgledaju ili se predstavljaju pred čovekom, i čovek, suočen sa stvari koja se upravo rodila, krsti je. Označitelj stvari nije izvor u šumi, nego bunar iskopan čovečjom rukom. Parabolična granica osećanja — i reči — Hermogena (Demokritove i, na trenutke, Protagorine maske) nesigurna je na raznim tačkama: da li čovek, to biće koje meri (i označava) svaku stvar, jeste rod ili pojedinac? Mera tih stvari, nije li to čisto epistemološki pojam? Da li su stvari samo fizičke stvari, ili, pak, takođe, osećanja i pojmovi? Svodeći biti na izgledati, Hermogen davi istinu o njenoj kolevci; zauzvrat, prihvatiti kao jedini moguć predlog onaj koji formuliše čovek po sebi i pred sobom, to čini istinitim — ali samo istinitim — ono što jeste istinito i ono što nije. Setimo se da čovek, po čuvenoj aporiji Viktora Henrija, može da da ime stvarima, ali ne da im ga oduzme: on menja govor, ali ne može to da čini po svojoj volji.

Govoreći, možda sa suviše opreznosti, o ispravnosti imena, Platon izgleda da svoju simpatiju, iako diskretno, poklanja Kratilu: stvari se zovu kao što treba da se zovu (teorema organska i smerna, i tek što nije, kao čist razum, prihvaćena za postulat) a ne kao što ljudi, sledeći pravac vetra, odlučuju da one treba da se

zovu (pokretna ili, bolje, promenljiva postavka koja sledi put promenljivih prisutnih — a ne prethodnih — pretpostavki svakoga slučaja).

Latinski pesnici pošli su od tog drugog stava, organski romantičkog, i demagoškog u svojim posledicama — Horacije prvi — a iz toga su se rodila sva zla koja smo, od tada, na tom terenu, morali da podnosimo ne mogući da ih otklonimo.

U *Ars poetica*, opevan je trijumf upotrebe nad (ne uvek sasvim spasonosnim) nastankom govora:

Multi renescentur quae iam cecidere, cadentque quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi. (Mnoge reči ponovo će da se rode, koje su, u naše vreme, pale u nemilost, a pasče, kada dođu na red, one koje danas obasipaju počašću, bar ako to upotreba hoće, ona koja nad govorništvom vrši svoju apsolutnu vlast, svoje pravo i svoj zakon.)

Ta bomba sa odloženim dejstvom, prijatna, uostalom, u svom prividnom milosrđu — imala je vrlo složene i daleke posledice: poslednja, koja se sastoji u tome da se pretpostavi da je jezik stvoren od naroda i, kobno, samo od naroda, htela bi tako da poništi napore da se jezik vrati na svojstvenu, logičnu i razumnu normu.

IZVORNA IZVEŠTAČENOST

Raskršćivi isprepleteno šiblje, Horacijevo odvažno tvrđenje, po kojem je upotreba propisivač, pravo i zakon govora, pretvorilo je prečicu u kraljevsku aveniju kojom je čovek koračao, sa barjacima govora i slobode koji podrtavaju na vetru, tvrdoglavo izjednačujući trijumf sa ropstvom što ga pretpostavlja njegova obična spolišnost. Ako je Horacije imao deo prava, na kojem se ovde nećemo zadržavati, i breme nepravda koje nema razloga skrivati, moramo takođe da damo Kratilu i Hermogenu ono što im pripada, pročišćujući njihov govor.

Kratilovo gledište proističe iz onog što se zove prirodni ili obični jezik, proizvod istorijskog i psihološkog puta, takoreći večno prelaženog, a Hermogenova pretpostavka primenjuje se na ono što podrazumevamo pod veštačkim ili neobičnim govorom, ili žargonom, plodom više ili manje formalnog sporazuma, ili formalnog na ovaj ili onaj način, koji ima logički osnov ali nipošto istorijsku i psihološku tradiciju, bar pri svom rođenju. Prvi Vitgenštajn — onaj iz *Tractatus logico-philosophicus* — slavni je imalac Hermogenovog gledišta u naše vreme. U tom smislu, ne bi bilo besmisleno govoriti o kratilovskom ili prirodnom, ili ljudskom govoru, i hermogenovskom ili veštačkom, ili parajudskom govoru. Očividno je da se ja pozivam, kao i Horacije, na prvi, to jest na jezik života i pisanja: bez tehničkih i odbranjenih prepreka.

Maks Šeler — i svi fenomenolozi uopšte — takođe govori o jeziku koji zovem kratilovskim, kada se poziva na karakter napomene, obavesti ili izraza govora, baš kao i Karl Biler kada sređuje tri funkcije govora: izraz, naziv i predstavu.

Nema potrebe da se kaže da hermogenovski govor prirodno prihvata svoju izvornu izveštačenost, dok se kratilovski govor buni kada hoće da ga njišu u mrežama za ležanje koje mu nisu svojstvene i u kojima se često šćućuraju slučajnosti prilično tuđe njegovom prozračnom duhu.

Pomalno je opasno prihvatiti, u poslednjoj analizi, da se prirodni jezik, kratilovski govor, rađa iz magičnog braka naroda i slučaja. Ne; narod ne stvara govor: on ga uslovljava. Može se reći, i ne bez opreza, da narod, u izvesnom smislu, pogađa govor, ime stvari, u isto vreme kada ih i izopačuje, čini ih hibridnim. Da narod nije potčinjen tim tuđim slučajnostima o kojima sam govorio, njegovanje problema bilo bi beskrajno neposrednije i linearno. Ali predmet koji nije predložen a koji ipak sadrži klicu rešenja problema jeste jedan, i određen je, i ni-

je u mojoj mogućnosti, ni u bilo čijoj, da ga zameni drugim.

Kratilovski govor — to jest jezik, struktura i sistem koje je opisao Ferdinand de Sossir — rađa se u narodu — među narodom, — više nego od njega; on je učvršćen i odobren od pisaca, i, u većini slučajeva, uređen je i kanalisiran od akademija. No, ta tri nivoa ne ispunjavaju uvek svoju dužnost i vrlo često zauzimaju druge oblasti ili se sa njima mešaju. Reklo bi se da akademije, pisci i narod ne igraju rado svoju ulogu i da više vole, iako ih se to ne tiče, da izigravaju ulogu drugih — koja je, možda u principu, uvek nejasna i bezkontura — i, što je ozbiljnije, da na kraju zasenuju, potom zakrilljuju predmet sve njihove pažnje: govor, reč koja ima potrebu da bude suštinski prozračna. Ili algebarska, kao običan instrument, bez druge vrednosti do svoje korisnosti, kod krajnjeg Unamuna iz *Amor y pedagogia* («Ljubav i pedagogija»).

Poslednji određujući činilac, država, koja, iako nije tačno narod, ni pisci, ni akademije, sve ih uslovljava i prinuduje, dolazi da se upliće u problem na hiljadu raznih načina (administrativni žargon, govori upravljača, televizija, itd.), dodajući tome dopunski stepen zbrke i haosa.

O zloupotrebama narodnim, akademskim, književnim, državnim, itd., niko se ne izjašnjava, i jezik se kreće, ne kuda hoće, što bi u principu bio celishodan proces, nego tamo kuda ga gone oprečne sile koje se ka njemu stiču.

Narod, kojem na svakom koraku ponavlja Horacijeve stihove, misli da sve ne može biti jednostavnije, i pokušava da uvede reči, izričaje, izraze koje nikako nije intuitivno ili nesvesno pogodio — što bi moglo da se pokaže prihvatljivim ili dopustivim — nego, naprotiv, promišljeno i svesno izmislio ili, što je gore, uvezao (u zao čas ili uprkos zdravom razumu).

Pisci, na repu često pogrešne upotrebe i njenog opsega (činjenica da se u svakom trenutku upozorava na izuzetke koji se hoće), prihvataju i odobravaju načine kazivanja koji se slabo slažu sa suštinom govora ili, što je opasnije, koji su potpuno tuđi duhu govora.

Problem akademija u vezi je sa njihovom paradoksalnom prirodom: njihovom očuvateljskom tendencijom i njihovim strahom da će biti osporene.

Erozija kratilovskog govora pod dejstvom hermogenovskog govora naglašava se iz dana u dan, vrebna nas opasnost da seciramo živog i da učinimo veštačkim ono što je bilo prirodno. I ta opasnost može da iskrсне, ponavljam to, bilo posredstvom čiste invencije, bilo posredstvom proizvoljne inkorporacije ili uskrnuća i oživljenja u zao čas.

Motor koji prinudava jezike, sve jezike, da hramaju sa osmehom na usnama da li odgovorio na ponovljene napade onih koji ga opsedaju, čini se da je pokrenut sićušnim političkim razlozima. Ako dobro razumemo, rizik kojem se izlažemo nije u proporciji sa pomalo utopijskim koristima koje bi u neizvesnoj budućnosti mogle iz toga da proizauđu i, ne težeći za čistunostvom sasvim tuđem mom karakteru, ipak bih hteo da upozorim pisce kako bi postavili granice zbrci koja nas vrebna. Bez ikakve sumnje, postoji kontinuitet govora s ove strane klasifikacija koje bismo hteli da ustanovimo, ali ta očiglednost ne ovlašćuje nas da izbrisemo njegove prirodne granice. Pretpostaviti suprotno izašlo bi na to da se prihvati poraz koji se još nije desio. Oštrimo svoj duh da odbranimo jezik — ponavljam to: sve jezike — i neka nam je stalno na umu da brkati postupak sa pravom, smatrati slovo duhom vodi samo ka nepravdi, izvoru i posledici nereda, u isto vreme.

Misao, sa neodvojivim dodatkom govora, i sloboda, koja bi verovatno takođe mogla da se veže za izvesne jezičke i pojmovne oblike, čine onu vrstu opšteg okvira u koji ulaze svi ljudski poduhvati: oni namenjeni istraživanju i proširenju granice čovečanstva, i oni koji, naprotiv, ne traže drugo do da se odreknu ljudske sudbine. Misao i sloboda u osnovi su duše heroja, kao i duše običnih ljudi. Ali ta opšta sudbina skriva potrebu za većom preciznošću, ako hoćemo na kraju da razumemo šta znači, u stvari, misliti i biti slobodan. U meri u kojoj ume, mi da identifikujemo fenomene svesti, misliti je za čoveka »misliti da bude slobodan«. Upot-

rebljeno je bezbroj argumenata da se ustanovi dokle je ta sloboda stvar istinita, ili u kojoj mjeri nije neki drugi od onih fenomena koje ljudska misao neumorno proizvodi, ali u tome je vrlo vjerovatno nepotrebna kontroverza. Jedan španski filosof umeo je da nas opomene da autentična slika slobode i njena fatamorgana znače isto. Ako čovek nije slobodan, ako ostaje potčinjen uzročnim lancima ukorenjenim u materijalnu osnovu koju proučavaju psihologija, biologija, sociologija ili istorija, on može takođe da računa, u svom položaju ljudskog bića, na, možda iluzornu, ali apsolutno univerzalnu ideju sopstvene slobode.

I ako verujemo da smo slobodni, organizovaćemo naš univerzum na način vrlo sličan onom što bismo činili kada bismo, najzad, to i bili. Elementi arhitekture na koje smo postupno, sa više ili manje sreće, oslonili složenu potku naših društava, utemeljuju osnovni postulat ljudske slobode, i, misleći na ovu poslednju, mi vrednujemo, hvalimo, ocrnjujemo, kažnjavamo i patimo: auru slobode kao duha koji nadahnjuje moralne zakonike, političke principe i pravne norme.

Mi znamo da mislimo, i mislimo jer smo slobodni. To je, u stvari, zmija koja grize svoj rep, ili, pre, zmija brižna da dohvati i sopstveni rep, što čini vezu između misli i slobode; zato što biti slobodan jeste koliko trenutno, toliko i suštinski uslov misli. Mišlju, čovek može koliko hoće da izbegne zakone prirode: dabome, on može da ih prihvati i da im se potčini, a hemičar koji bude prevazišao teoriju flogiste zasnovao svoj uspeh na tom potčinjavanju. Ali vladavina gluposti može takođe da sustanuje u misli sa carstvom logike, jer čovek nije sposoban da misli samo smisao stvarnog i mogućeg. Duh je kadar da svoje sopstvene mahinacije skrši u hiljadu komada i da ih zatim ponovo sastavi u pomenuru sliku svoje razlike. Tako se racionalnim tumačenjima sveta, podređenim empirijskim događajima, mogu dodati sve pretpostavke koje će da padnu na pamet onome koji, pod premissom slobode, misli pre svake stvari. Slobodna misao, u onom suženom smislu suprotnosti empirijskog sveta, izražava se izmišljotinom. Sposobnost da se izmišlja izgledala bi, dakle, kao treći pratilac koji, u ljudskoj sudbini, može da spoji misao i slobodu, zahvaljujući onoj pirueti koja daje karakter istine onom što, pre njene pojave, nije bilo čak ni obična laž.

Mišlju čovek može da otkrije istinu koja skrivena luta svetom, ali može takođe da stvori različiti svet po svojoj mjeri, sa ciljevima koje želi, pošto mu izmišljotina to dopušta. Tako su istina, misao, sloboda i izmišljotina vezane u težak odnos i, u sumnjivim prilikama, mračnim hodnikom koji se deli u brojne dvosmislenosti, vrste staza i čak lavirinata iz kojih se nikad ne izlazi. Ali pretinja neodvojiva od prihvaćenog rizika uvek je bila najobiljniji izvor argumenata koji su mogli da opravdaju pustolovinu.

Izmišljotina i naučna istina nisu oblici misli, ali, kada ih suočimo, vidimo da zasnivaju raznorodne entitete koje je nemoguće porediti, pošto se pozivaju na različite kodove, i potčinjavaju se vrlo različitim tehnikama. Bilo bi apsurdno, u radu oslobađanja duhova koji ostaje da se izvrši, uzdizati književnu zastavu da bi je se suprotstavilo tom sasvim novom ropstvu. Baš naprotiv, verujem da je reč o tome da se, sa sitničavom oprežnošću, razlikuje ta nauka i ta književnost koje sporazumno zatvaraju čoveka u stroge zidove o koje se sve ideje slobode i volje na kraju razbiju; reč je o tome da ih se suprotstavi onim drugim naučnim i književnim iskustvima koja nastoje da se vežu za nadu. Dakle, slepo se prepustiti višem smislu slobode i dostojanstva čoveka pred tim sumnjivim istinama koje se na kraju rastvaraju u okeanu nagađanja, značilo bi svedočiti o napretku od jednog koraka na putu. Ali to nije dovoljno. Naučili smo makar to da je nauka ne samo nesposobna da opravda svoje pretenzije na slobodu, nego da su joj, osim toga, potrebne i štake pedesne da joj daju tačno suprotne oslonce. Strogo zahtevanje vrednosti ljudske slobode i volje jedino je koje može da dá temelj nauci i da joj omogući, ovim oružjima, da izbegne utilitarizam koji ne bi mogao da se odupre zamci količine i mere. U toj ideji probija se potreba da se prizna da književnost i nau-

ka, iako su raznorodne, ne mogu da ostanu izdvojene i da profilaktički rade na definiciji svaka svojih zona uticaja. One to ne mogu iz dva razloga, koji prističu kako iz položaja govora (tog osnovnog instrumenta misli), tako i potrebe da se pravi razlika između onog što je za pohvalu, dostojno hvala, i onog što, naprotiv, zaslužuje kudenje svih onih koji prihvataju kompromis sa svojim sopstvenim bićem.

DVA STUBA IZMIŠLJOTINA

Čini mi se da se književnost, kao mašina za izmišljanje, oslanja na dva stuba koji čine nužnu okosnicu svakog književnog dela koje ima neku vrednost. Na prvom mestu, estetski stub, koji primorava da se priča (ili pesma, ili drama, ili komedija) održi iznad minimuma kvaliteta, koji skrivaju pod-književni svet u kojem tvorevina teško ima odnos sa emocijama čitalaca. Raspredivši se od socijalističkog realizma do mnogostrukih, lažno eksperimentalnih prohteva, odsustvo estetskog talenta preobražava tu pod-književnost u jednoličan niz reči nesposobnih da postanu prava izmišljotina.

Verujem da ono što smešta književno delo na visinu istinski dostojnu uloge izmišljanja jeste etičko a priori. Ali neka me se dobro shvati: ukoliko je književna izmišljotina izraz veza koje sjedinjuju ljudsku sposobnost da se misli sa, možda utopijskim, iskustvom da se jeste slobodan, ona ne može da izrazi bilo koji etički angažman. Mislim da književno delo prihvata samo etički angažman čoveka, autora, i njegovu sopstvenu intuiciju slobode. Jasno je da nijedan čovek, makar to bio najveštiji i najuravnoteženiji od autora, nije kadar (možda bi trebalo reći: nije uvek kadar) da prevaziđe sopstvenu ljudsku sudbinu; svaki čovek, kažem, ugrožen je slepilom, a smisao slobode dovoljno je dvosmislen da bi se u njegovo ime počimle najkornije greške. Estetski kvalitet takođe se više ne uči iz priručnika. Književna izmišljotina osuđena je na tačnost što se tiče, kako njene etičke intuicije, tako i njenog estetskog angažmana; doista, samo tako će ona da ima prihvatljivo značenje, izvan prolaznih moda i književnih zbrka. Sve dok istorija čoveka bude pokretljiva i vijugava, etičke i estetske intuicije neće biti lako predvidive. Ima autora koje njihova osetljivost za hvatanje zajedničke emocije dovodi do toga da postanu veličanstveni primeri zajedničke vladajuće mode, pošto njihovo delo dobija tako karakter uslovnog refleksa. Drugi, naprotiv, opterećuju se nezahvalnim teretom — napor suviše retko praćen aplauzom — da postave ljudsku slobodu i kreativnost malo dalje na onom putu koji možda nikuda ne vodi. Nepotrebno je ustrajavati na činjenici da književnost ispunjava funkciju koja odgovara kompromisu vezanom za ljudsku sudbinu samo u tom poslednjem slučaju, i ako zahtevamo potpunu strogost u primeni tih teza, ona bi bila jedina koja može sa svim počastima da nosi ime prave književnosti. Ali ljudsko društvo ne može da živi samo s genijima, svecima i herojima.

Ali prednosti književnog izraza ne tiču se samo utopijskih postavki. Plastičnost-svojstvena priči, gipkost situacija, ličnosti i događaja, jeste veličanstven lonac za topljenje: tu može, bez velike opasnosti, da se dovede čitava jedna radionica ili, ako hoćete, laboratorij u kojem ljudska bića probaju svoje ponašanje u odličnim oglednim uslovima. Izmišljotina se ne ograničava na to da označava utopiju; ona može takođe da brižljivo analizuje kako je njeno odvijanje, koje su njene posledice, i to ma kakva da su rešenja (od mudrog predviđanja do gluposti) koja je stvaralačka misao kadra da ponudi.

ODLUČUJUĆE ORUŽJE

Uloga književnosti kao eksperimentalne laboratorije bezbroj puta je podvučena, naročito naučnom fantastikom, razmišljanjem o budućim epohama koje nam se, zatim, dogodilo da živimo. Kritika je do zasićenja ponavljala svoje divljenje za talent anticijacije romanopisaca koji su umeli da uključe u svoje fikcije osnovne

datosti jednog sveta koji je, zatim, imao samo da sledi modele koje su oni iskazivali. S one strane njene anegdoteke sposobnosti da sa tačnošću anticijira ono što spada u tehniku, istinska korisnost izmišljotine počiva u njenoj sposobnosti da pretvori u portret, bilo na posredan i naglašen, bilo u negativu, boje mogućeg sveta, sadašnjeg ili budućeg. To je činjenica po sebi traženja ljudskih kompromisa, tragičnih iskustava i situacija koje mogu da se razviju iz uvek dvosmislene nužnosti da se mora naslepo da izabere pred zahtevima sveta koji nas okružava, to je ono traženje koje sačinjava svežinu književnosti kao eksperimentalne laboratorije. U stvari, vrednost književnosti kao iskustva ljudskih ponašanja nema baš mnogo veze sa anticijacijom, jer ponašanje ljudi ima prošlost, sadašnjost i budućnost samo u specifičnom i ograničenom smislu. Postoje osnovni vidovi našeg načina postojanja, koji su, naprotiv, zaprepašujuće stalni, i koji nam omogućuju da se uzbudimo pričom koja nam je, u vremenskim terminima, korenito tuda.

»Univerzalni čovek« jeste onaj koji je dobio veliku nagradu književnog izmišljanja, u eksperimentalnoj radionici koja ne poznaje ni granice ni vreme. Kihoti, Oteli i Don Žuani uče nas da je izmišljotina samo igra šaha igrana na hiljadu raznih načina, figurama sa kojima sudbina u svakom trenutku može da iskrсне.

Moglo bi da se pomisli da najapsolutnija od odrednica čini supstrat tobožnje slobode koju propovedam, i to bi bez sumnje i bio slučaj da se nije umetnulo to nesavršeno, govorničko i zbrkano biće što jeste autor kao čovek, kao ličnost. Magija jednog Šejloka nikada se ne bi ukazala bez genijalnog pesnika čije je nepouzdan pamćenje svakako beskrajno nepostojanje od pamćenja ličnosti kojoj je on dao život, lišavajući je u isto vreme smrti. I šta reći o pevavičima i bezimenim zonglerima od kojih čuvalo samo utisak talenta? Bez sumnje, na jednu stvar je vredno podsetiti s one strane svakog sociološkog ili istorijskog određenja koje bi hteli da nam nametnu: do sada, i u mjeri u kojoj možemo da zamislimo budućnost čovečanstva, književno delo strogo je potčinjeno imperativima autora, to jest individualnom izvoru onih etičkih i estetskih intuicija na koje sam aludirao i koji deluje kao filter struje koja očevidno potiče iz celog okolnog društva. To je ona veza između čoveka i društva koja možda najbolje izražava sam paradoks ljudskog bića potčinjenog gordosti svoje sudbine pojedinca i uhvaćenog u isti mah u zajednički ovoj kojeg ne može da se oslobodi bez opasnosti (a poludi. Iz toga može da se izvuče pouka: granice književnog upravo su granice ljudske prirode, i one nas upućuju na, identičnu po drugim aspektima, sudbinu bogova i demona. Naša misao može da zamisli demijurge, a lakoća s kojom ljudske kulture iznalaze religije siguran je dokaz toga; naša sposobnost da izmišljamo pruža dobro književno sredstvo da ih ilustrujemo što, od homerovskih pesama, nismo prestali da činimo. Ali mi takođe nećemo uspeti da na taj način uhvatimo u grešci našu prirodu i da jednom zauvek ugasimo slabašan plamen slobode koji leluja u prisnoj svesti roba: možemo prisiliti ovog da se pokorava, ali ne da voli, da pati dok ne usledi smrt, ali ne da se odrekne svojih dubokih misli.

Kada se slepa racionalistička gordost pokazala kadrom da u obrazovanim duhovima obnovi biblijsko iskušenje, ona je zaboravila, u poslednjoj odluci koju je obećavala, »Bićete nalik bogovima«, da je ljudsko biće već otišlo mnogo dalje na tom istom putu. Bede i gordosti koje su tokom vekova obeležavale zadatak da se postane sličan bogovima, naučile su ljude boljoj lekciji: da bi, uz pomoć napora i mašte, uspeli da postanu ljudi. I ne mogu da, sa gordošću, ne objavam da se, u tom zadataku koji velikim delom ostaje nedovršen, književna izmišljotina, u svim vremenima i u svim okolnostima, pokazala odlučujućim oružjem: oružjem koje može da nas nauči, nas ljude, kuda prolazi beskrajni put slobode.

(Prevedeno iz: LETTRE INTERNATIONALE, proleće 1990, n°24)

S francuskog: Gordana Stojković